

ENDÜSTRİYEL FUTBOLDA DEĞİŐEN TARAFTAR KİMLİĞİ VE GÖZETİM: PASSOLİG UYGULAMASININ ETKİLERİ¹

Öğr. Üyesi Mansur Konuralp AKTAŐ²
Arş. Gör. Can CENGİZ³

ÖZET

Türkiye’de 14 Nisan 2014 tarihinden itibaren Passolig Taraftar Kartı uygulamasına geçilmiş ve kağıt biletlerin yerine Passolig kartı kullanılmaya başlanmıştır. Futbol seyircileri arasında artan şiddet olaylarının önlenmesi amacıyla uygulamaya konulan Passolig, spor müsabakalarını izlemedeki kolaylıklarının yanı sıra, kredi kartı olarak kullanılabilmesi nedeniyle ekonomik bir araç olarak da göze çarpmaktadır. Kullanılmaya başlandığı ilk yıllar itibarıyla futbol kamuoyundan ciddi eleştiriler alan Passolig, aradan geçen yıllar boyunca yaygınlaşmış, ancak eleştirilmeye devam edilmiştir. Tribün liderlerinden taraftar derneklerine, sosyal medyadan siyasi parti kampanyalarına kadar uzanan geniş bir kamuoyu tarafından tartışmaya açılan Passolig kullanımı, farklı sosyal görünümlere kaynak teşkil etmektedir.

Türkiye’de bilimsel literatüre de konu olan Passolig, özellikle ‘gözetim (toplumu)’ kavramı çerçevesinde tribünlerin denetim altına alınması ve siyasal bir enstrüman boyutuyla ele alınmıştır. Çalışmamız, Passolig kullanımını yeni kapitalizm ve tribün kültürünün aşınması/tektipleştirilmesi yönüyle de incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda taraftarlar ve tribün liderleriyle yapılan derinlemesine mülakatların ve konuyla ilgili sosyal medya girdilerinin analizi yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Passolig, Gözetim Toplumu, Endüstriyel Futbol, Taraftar Kimliği

---

¹ Bu Makale 27-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Manavgat-Antalya’da düzenlenen ASEAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sunulan bildirden geliştirilmiştir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi

³ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Türkiye’de elektronik bilet (e-bilet) ya da kamuoyunda bilinen ismiyle Passolig, 14 Nisan 2014 günü, 6222 sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında uygulamaya konulmuştur. Kanun uyarınca Elektronik Bilet Sistemi ile sporda şiddet olaylarının azaltılması, insanların küfür ve şiddetin olmadığı tribünlerde karşılaşmaları seyredebilmesi, biletsiz seyircilerin giriş yapmasının önlenmesi, çocuk ve kadınların daha çok stadyumlara gelmesinin sağlanması, şiddete ve olumsuz tezahüratlara sebep olan bireylerin tespit edilerek müsabakalardan men edilmesi ve karaborsa bilet satışını engellemek amaçlanmaktadır.

Passolig’in resmi internet sitesindeki tanıma göre Passolig; “Spor Toto Süper Lig ve PTT 1. Lig’ine giriş kartınızdır. Aynı zamanda satın aldığımız maç biletlerini Passolig Kart’ımıza yükleyerek; sıra beklemeden, zaman kaybetmeden maçlara girebilirsiniz. Passolig Kart, size sunduğu özel kampanyalarla hayatınızı zenginleştiren bir banka kartı, kredi kartı ve kulüp taraftar kartıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır (<http://www.passolig.com.tr/nedir>). Bu durum Passolig uygulamamasının birbirinden çok farklı tezahürleri ile birlikte farklı sosyal alanlarda etkilere sahip bir unsur olmasını beraberinde getirmektedir. Elektronik bilet, bir yandan futbolda şiddetin önlenmesi boyutuyla öne çıkarken, diğer yandan sosyo-politik birçok yönüyle de karşımıza çıkabilmektedir. Futbolun endüstrileşmesi, taraftar kimliklerinin siyasal konumlanışları ile birlikte aşınmaya başlaması, teknolojinin imkanları ile genişleyen gözetim imkanları, söz konusu alanların sadece birkaçı iken, bu durum, doğal olarak Passolig ve benzeri uygulamaların bilimsel literatüre konu olmasını beraberinde getirmiştir.

Passolig benzeri uygulamaların, sporda şiddetin önlenmesi amacı ve yukarıda işaret etmeye çalıştığımız farklı yönleriyle Türkiye dışında da örneklerine rastlamak mümkündür. İtalya, Polonya, Macaristan, Arjantin gibi ülkeler, benzer uygulamaların hayata geçirildiği ülkeler arasında sayılabilir. Ancak söz konusu uygulamalar, Türkiye’de olduğu gibi eleştirilerle karşılaşmış ve özellikle ilk dönemlerde seyirci sayısında azalmalar ve protestolar göze çarpmıştır (Mirzahi, 2016). Gerek Türkiye’de gerekse yurtdışındaki örneklerinde ortaya çıkan eleştirileri birkaç başlıkta toplamak mümkündür. Özellikle uygulamanın ilk döneminde ortaya çıkan teknolojik yetersizlikler, biletlere hızla ulaşmanın zorluğu, stadyum kapılarında yaşanan sıkıntılar gibi altyapıya dair olumsuzluklar, ortaya çıkan eleştirilere konu teşkil etmiştir. Diğer yandan endüstrileşen futbol, bilet fiyatlarında yaşanan artışlar, stadyumlarda gelenekselleşmiş eğilimlerin bozuluşu, bir müşteri olarak taraftar olgusunun yükselişi, bilinen taraftar kimliklerinde aşınmayı beraberinde getirmiş ve söz konusu durum taraftar dernekleri başta olmak üzere, toplumun çeşitli kesimlerinden itirazları beraberinde getirmiştir.

Passolig uygulamasının teknolojik yetersizlikleri, ekonomik kazanç sağlama boyutu ve geleneksel taraftar kimliklerinin aşınması gibi etkilerinin yanı sıra, gerek kamuoyunda gerekse konu ile ilgili gelişen bilimsel literatürde ön plana çıkan en önemli özelliği ise “gözetim ve gözetim toplumu” gibi kavramlarla kurulan ilişkisi olmaktadır. Foucault’un katkılarıyla şekillenen gözetim olgusu çerçevesinde, Passolig uygulaması da hem sosyal/siyasal hem de ekonomik gözetimin bir aracı olarak sorunsallaştırılmaktadır. Üstelik Türkiye’de Passolig uygulamasının gözetim aracı ve taraftarın kontrolü çerçevesinde tartışılması sadece futbol kamuoyu ve bilimsel çevrelerle sınırlı kalmamış, politik aktörlerin seçim kampanyalarına da konu olmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde “elektronik bilet ve gözetim” ilişkisinin sosyal ve siyasal yönlerine odaklanılırken, ilerleyen bölümlerde konunun ekonomik yönüne ve nihayet taraftar kimliğinin aşınmasına değinilecektir. Makale, bu yönüyle özellikle “gözetim(toplumu) kavramının ele alındığı literatürden faydalanırken, diğer taraftan konuyu çok-boyutlu bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda farklı takım taraftarı olan yedi futbolsever ve tribün lideriyle (yarı yapılandırılmış) derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş, yanı sıra internet forumları, sosyal medya mesajları ile beraber elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

1. GÖZETİMİN IŞIĞINDA SİYASALLAŞAN (PASO)LİG

Bilindiği üzere, Passolig uygulamasının en önemli sebebi olarak futbolda/tribünde yaşanan şiddet olaylarının engellenmesi gösterilmektedir. Bu yaklaşıma göre, futbol tribünlerinde meydana gelen ölümler, yaralamalar, küfürlü tezahüratlar, kavgalar Passolig uygulamasını kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim Aralık 2014’te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a sunulan “sporda şiddet raporu” çarpıcı sonuçlar vermiştir. Rapor döneminden önceki son beş yılda 1915 futbol maçında olay çıkmış, 9 bin kişi hakkında işlem yapılmıştır. Sporda şiddetin %90’ından fazlası ise futbol karşılaşmalarında gerçekleşmiştir (Çakmak, 2018:30).

Elektronik biletlerin şahıs adına düzenlenmiş olması, seyircilerin kendilerine ayrılmış koltuklarda maç izlemelerinin düzenlenmesi ve stad-içi kamera kontrol sistemleri, tribünlerde ortaya çıkan kötü davranış ve şiddet olaylarını kısmen azaltmış gözükmektedir. Nitekim derinlemesine mülakat gerçekleştirdiğimiz taraftarların neredeyse tamamı, çeşitli yönleriyle Passolig uygulaması aleyhine görüş bildirirken, kısıtlı sayıda da olsa, Passolig uygulamasının güvenlik açısından olumlu yanlarına değinen taraftarlar da olmuştur. Örneğin Trabzonsporlu Emrah (29) “*O ya da bu şekilde devletin şiddet karşısında bir şeyler yapması gerekiyordu. Karımla ya da kız kardeşimle de maça gitmek istiyorum. Bizim orası biraz daha tutucu ve küçük olduğu için kadınlar idare ediliyor... Ben İstanbul’da da maça gittim. Ufacık kızın yanında küfür ediyorsun. Dışarı çıkıp çoluk çocuk demeden dükkan yakıyorsun. Passolig masolig... Devlet bir şeyler yapmalıydı*” diyerek Passolig’e güvenlik açığını giderici bir uygulama olarak yaklaşmıştır.

Kamu kurumlarının kimi raporlarından da anlaşılacağı gibi e-bilet uygulaması ve stad-içi kamera kontrol sistemlerinin geliştirilmesi ile beraber maç esnasında yaşanan şiddet olaylarında ve hatta kötü tezahüratlarda belli bir düşüş yaşanmıştır. Ancak Passolig uygulamasının tribünde şiddet olaylarını azaltsa da tribün dışında yaşanan şiddet olaylarını engelleme boyutu olmadığı görülmektedir. Kendisini diğer takım taraftarlarının da yerine koyan bir Göztepe taraftarının internette bir forumda Passolig hakkında yazdığı görüşler taraftarların yeni sistem ve güvenlik konusundaki düşüncelerini yansıtmaktadır:

“Kartın ön yüzünde taraftarı olduğunuz takımın logosunun bulunması, özellikle İstanbul derbileri için akla kötü şeyler de getirmiyor değil. Söz gelimi bir Beşiktaş taraftarı, Kadıköy Şükrü Saraçoğlu’nda Fenerbahçe Beşiktaş maçını sarı lacivertli taraftarların arasında izlemek istediğinde, Passolig kartının ön yüzündeki Beşiktaş logosu sıkıntı yaratabilir.

Öncelikle, e-bilet satışına bir tür sınırlama konması işten bile değil. Bu durum da sporun ruhuna tamamen aykırıdır. Mesela Ben Drogba'yı canlı izlemek isteyen bir Beşiktaşlı olarak TT Arena'da maç izleyemeyeceksem, ya da Taksim'e çıkarken Kasımpaşa spor'un maçının olduğunu görüp, turnikeden içeri giremeyeceksem bu kartın futbolseverlere ne katkısı var? Birileri bu soruya cevap vermeli. Öte yandan kartımın ön yüzünde bulunan koca Beşiktaş logosunu TT Arena ya da Saraçoğlu'nun turnikelerinde okuturken, başıma bir şey gelmeyeceğinin garantisini de aynı birileri verir umarım” (<http://www.göztepe.com>).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi sporda şiddetin önlenmesi salt güvenlik ve gözetim tedbirlerinin konusu olmanın çok ötesinde bir boyut taşımaktadır. Bu durumda da Passolig uygulamasının görünür amaçlarını aşana bir biçimde hem siyasal hem de ekonomik bir gözetim enstrümanı olduğu yönündeki eleştiriler yoğunluk kazanmaktadır. İçerisinde yaşadığımız toplumda, bireylerin özellikle kamu kuruluşları ve sermaye sahipleri tarafından her geçen gün biraz daha fazla takip ediliyor ve gözetleniyor oluşları, internete bağlı teknolojilerin hayatın her alanına yayılması ile gözetim toplumu tartışmalarının yayılması paralellik arz etmektedir. Her dönemde insanların en basit gündelik eylemleri gözetime maruz kalmış, bu gözetim ise bir denetim ve disiplin türü olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Fakat günümüzde gözetleme, gelişen teknolojilerle birlikte daha karmaşık ve profesyonel ellerden yürütülmeye başlamıştır. Bu yüzden günümüz toplumları gözetim toplumları olarak da adlandırılmıştır (Tümurtürkan, 2010:3). Söz konusu olgunun hem kültürün hem de ekonominin bir parçası olarak futbol sahalarını etkilemesi de kaçınılmaz olmaktadır.

Gözetim toplumu tartışmalarının en önemli referans düşünürlerinden biri olan Foucault, siyasi olanın biricikliğini tanımlamaya girişmektense, açıkça heryerdeliğini benimsemiştir. Ona göre iktidar ilişkileri toplumun ilişkiler yumağının tamamında temellenir ve bu nedenle de iktidar analizi, "siyasi" kurumların ve pratiklerin çalışmalarına indirgenemez. Foucault'la beraber hızlanan eğilimler, siyasi kurumların sınırlı analizini bırakıp, iş yerleri, eğitim kurumları, sağlık kurumları, hapishaneler ve elbette eğlence – spor mekanları gibi toplumun sınırlarına nüfuz eden daha geniş iktidar ağları çalışmasına doğru yönelmiştir (Johanna, 2012: 165). Gözetim toplumuna ilişkin kamuoyunda ve bilimsel literatürün en fazla yararlandığı kavramlar ise panopticon ve panoptizm olmaktadır.

Panoptik bakış ve görme, “Foucault'nun modern toplumdaki iktidar disiplininin analizinde temel bir unsur olsa da bu bakış açısı, özellikle çalışanların etkinliklerinin gözetimi ve denetlenmesi konularına odaklanan araştırmalarda, yeni bir ilginin kaynağı olmuştur” (Bain ve Taylor, 2000:4). Foucault'nun Panoptizm toplumu çözümlemesi, gözetime dayalı iktidar biçimini açıklayıcı niteliktedir. Foucault, Bantham'ın Panoptikon hapishane mimarisinden etkilenerek bakışlara ve görmeye olanak veren tekniklerin nasıl kontrol aracına dönüştüğünü açıklamaya çalışır. Metaforik olarak kullandığı Panoptikon modelini, modern gözetim tekniğine uyarlayan Foucault'ya göre, iktidarlara geliştirdikleri göz tekniği ile bireyleri ve onların bedenlerini kontrol altında tutar ve disipline eder (Tümurtürkan, 2010: 8).

Panopticon, İngiliz düşünür Jeremy Bentham tarafından 1785 yılında tasarlanan bir hapisane tipidir. Tasarımın temel özellikleri keskin bir gözetim olanağını sağlaması, bunu yaparken gerek mimari yapısı gerekse sosyal ilişkileri düzenleyen diğer yapısal özellikleri bakımından gözetimin muğlak fakat etkili bir biçimde işlemesine imkan tanınması olarak özetlenebilir. Mimari yapısal özellikleri bakımından ise Panopticon'un ilgi çekici yanları *"merkezde, üzerinde avlunun iç kısmına açılan geniş pencereye sahip bir kulenin yer aldığı, içlerinde ikisi kule üzerindeki pencerelere bakan biri ise dışarıdan ışığın girişini sağlayan pencereler bulunan hücrelere bölünmüş periferik bir yapı"* (Foucault, 1979:200) olarak sıralanabilir. Bu yapı, mekansal özellikleri bakımından mahkumların mükemmel yakın bir biçimde yalnızlaştırıldığı ve sürekli gözetlenebildiği bir süreci mümkün kılar. Hücredeki her mahkum, periferik yapıya hakim olan gözetleyici tarafından görülebilirken, başka mahkumları ya da gözetleyicileri görmekten mahrumdur. Bu yapı, basit bir biçimde etkin bir hapisane modeli olmanın ötesinde, Foucault'ya göre gözetim ihtiyacının belirlediği tüm disiplin edici/kontrol altına alıcı mekanizma ve yapılar için son derece etkin kullanıma sahip bir model olarak uyarlanabilir. Panopticon, hastanelerde bulaşıcı hastalık riskini, akıl hastaları arasında birbirlerine şiddet uygulama olasılığını, okullarda öğrencilerin kopya çekme ihtimalini ve işçiler için uyarlanacak olursa iş hızını yavaşlatabilecek örgütlenme ve karşı çıkış olanaklarını engelleyen bir modeldir (Foucault, 1979: 200). Panopticon'un en temel ve etkili özelliklerinden bir tanesi de iktidarın otomatik olarak işlemesini sağlayan sürekli görünürlülüğü olanaklı kılmasıdır. Böylece gözetimin kendisi kesintiye uğrasa dahi, mekanın yapısal özellikleri nedeniyle gözetlenen, gözetimin sürekli aktif biçimde sürdüğünü düşünür. Böylece iktidarın gözetim işlevini sürdüren ve bu işleyişin uygulayıcısı konumunda olan bir gözetlenenden söz edilebilir. İktidar aynı anda hem belirgin biçimde görünür hem de görünmez. Gözetim mekanizmasının unsurları apaçık ortada olsa da gözetlenen herhangi bir anda kendisine bakılıp bakılmadığını bilemez.

Panopticon, iktidarın gözetleme ihtiyacının doğduğu her anda kendiliğinden bir işleyiş sağlayabilecek bir model olarak düşünülebilir. Böylece sadece mahkûmların etkin bir biçimde gözetlendiği hapisane modelinin ötesinde, iktidarın toplumsal ve sosyal tüm tabaka ve kurumlarda kendi kendisini örgütleyen bir gözetim mekanizması ve mekanizmanın ötesinde iktidarın kendisi olarak uygulanabilir ve işleyebilir. Böylelikle iktidar kendisi için büyük bir yük olarak sayılabilecek, pek çok bileşenden oluşan klasik gözetim mekanizmalarının ağırlığından kurtulabilir ve gözetim sürecini kendi adına gözetlenenlere işlettirebilir. Bu aynı zamanda modern toplumsal gözetimin yeni bir biçimini de ifade etmektedir. İktidar artık *"beden üzerinde tahakküm kurma zorunluluğundan kurtulmuştur ve bu sınıra yaklaştığı oranda sürekli, keskin ve kalıcı etkilerini sürdürür. Bu durum, fiziksel karşılaşmalardan kaçınan ve her zaman önceden belirlenen bir zaferdir"* (Foucault, 1979: 203).

Bu yöndeki önemli tartışmalardan bir tanesi de Lyon tarafından ortaya konulan elektronik panopticon tartışmasıdır. Panopticon'un elektronik gözetim süreçlerini anlamada önemli bir kaynak model oluşturabileceğini ileri süren Lyon, klasik anlamda panopticon'da, farklı kurumların farklı gözetim pratiklerinin sınırlarının kolayca çizilebilmesine karşın, bilgi-iletişim teknolojileri bağlamında geliştiği öne sürülecek olan "elektronik panopticon'da sınırların muğlaklaştığını" dile getirmektedir (Lyon, 1994:73).

Elektronik panopticon, temel ilkeleri ve işleyişi bakımından modern toplumlarda disiplinin temel özelliklerinin saptandığı Foucault'nın yaklaşımından büyük bir farklılık içermiyor gibi görünse de elektronik ortamlarda kimlik, özne ve gözetim konularını incelerken teknolojik yeniliklerin ve araçların bu süreçteki rollerine vurgu yapılmıştır.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, elektronik panopticon vurgusu da yeni bir görünüm kazanmış, basit biçimde kamera ve görüntüleme teknolojilerinin ötesinde, yeni kimlik biçimlerinin ve sanal uzamlardaki etkileşimin gözetimi de elektronik panopticon kavramı etrafında tartışılmaya başlanmıştır. Sanal uzamlardan futbol sahalarına kadar uzanan gözetleme eğilimi, sadece taraftarların bedenlerinin denetimini ve olası şiddet olaylarının önüne geçilmesini değil, aynı zamanda taraftar gruplarının inşa ettikleri/edebilecekleri siyasal söylemlerin de kontrol altına alınabilmesi kullanılabilir. Nitekim 2013'de ortaya çıkan Gezi olaylarına kimi taraftar grupları da dahil olmuş, bu dönemde siyasallaşan tribünler ve taraftarlar Passolig uygulamasının bir "fişleme" aracı olarak kullanılabilirliğinden şüphe duymuştur. Örneğin mülakat yapılan taraftarlardan biri olan Beşiktaşlı Sencer (45) "*Passolig, şiddetle mücadele biçimi filan değil, bir fişleme biçimidir. Yıllardır toplumu ilgilendiren her alanda bir sözümüz oldu, doğru ya da yanlış. Biz ne zaman sisteme boyun eğdik ki şimdi eğelim! Arkadaşlarımızın uzun süre yargılanmasından sonra, Passolig benzeri şeylerin, bizleri fişlemek, sesimizi kısmak için de kullanılabilirliğini düşünüyoruz*" diyerek, asla Passolig kullanmayacaklarını eklemiştir.

Çalışma kapsamında derinlemesine mülakat gerçekleştirilen taraftarlardan Ferit "*Bu işin şiddetle alakası yok, zaten şiddet bu tür kontrollerle engellenebilecek bir şey değil, bir bilinç meselesi. Her defasında taraftarı şiddet konusunda suçlayanlar önce kendisine bakmalı, örneğin kulüp yöneticileri. Bu tür uygulamaların amacının siyasi bir boyutu da var bence*" diyerek "fişlenme" kaygısından bahsetmiştir. Görüştüğümüz taraftarlardan Ankaragücü'lü Sezgin (32) ise "*Bir şekilde fişleniyoruz. Devlet zaten her şekilde bizi biliyor. Passolig de o zaman sizin deyiminizle bir gözetim aracı. Ama ben taraftarım. Maç izlemeyi seviyorum. Passolig de aldım. Ben almazsam da devlet zaten bilmek istediğini bilecek. Aldım en azından maçima gidebiliyorum. Çok da düşünmüyorum.*" diyerek Passolig'in bir gözetim aracı olduğunu kabul etmiş, fakat bu gözetim biçimine, istemese de rıza gösterdiğini belirtmiştir.

Birçok eleştiriyi beraberinde getiren ve farklı mecralarda tartışılan Passolig uygulaması siyasi liderlerin seçim kampanyalarında da yer almıştır. Örneğin 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde adaylardan Meral Akşener, "*Taraftara zulüm saçan Passolig kalkıyor*" sloganını Twitter adresinden paylaşırken (https://twitter.com/meral_aksener/status), bir başka Cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce de, Niğde'de düzenlediği seçim mitinginde "*Mesela bir stadyuma giriyorsun. Bir yıl Cumhurbaşkanlığı yaptıktan sonra insanlar beni yuhalyorsa 'Memleketi galiba iyi yönetemiyorum' demeliyim. Şimdiki Cumhurbaşkanı ne yapıyor? Passolig getiriyor. Passolig senin görüntünü alıyor, nerede ne yaptığını biliyor*" diyerek, seçmenlerine Passolig'i kaldıracağını sözünü vermiştir (<https://www.haberturk.com/muharrem-ince-passolig-i-kaldiracagiz>). Nitekim elektronik bilet kullanımı tartışmaları TBMM Genel Kurulunda da ele alınmış ve dönemin CHP Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanrıkulu "*Passolig adı altında, maçlara giriş için zorunlu hale getirilen kart, banka-kredi kartı özellikleri taşıırken, senelik 15-40 lira kart parasının Aktif Bank'a ödeneceği bilgisi de basında yer almıştır.*"

Ayrıca, kartların kullanımından doğan 'hizmet bedeli'nin maç başına 2 lira olarak tahsil edileceği, dolayısıyla bilet fiyatları artacağı ve kartların alınabilmesi için 5 lira gibi bir kargo ücreti ödeneceği bilgisine de yer verilmiştir” diyerek taraftarların kişisel bilgilerinin Passolig yoluyla edinilmesinin özel hayatın gizliliği ilkesine de aykırı olduğunu eklemiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/passolig-tbmm-gundeminde>). Kamuoyunda kimi kesimler tarafından da dillendirilen bu görüş ve sorular, konunun ekonomik-endüstriyel yönünün de tartışmaya açıldığının bir göstergesi olmuştur.

Foucault’ya (2003:93) göre iktidar(lar); “şeylerin, insanların, hakikatlerin tümüyle görünürlüğü engel oluşturan karanlık perdeden, loş uzamdan korkar. Yeni dönemde amaç, ışığın karşıtı olan gece kırıntılarını dağıtmak, toplumda loş uzam kalmamasını sağlamaktır. İktidar loş bölgelerden hoşnut olmaz.” Passolig uygulamasına getirilen eleştiriler; sadece taraftarların ve bedenlerinin siyasal açıdan denetlenmesine değil, mahremiyetlerinin ve kişisel bilgilerinin de loş bölgelerden çıkarılarak ekonomik bir meta haline getirilmesine de yönelmektedir.

2. ENDÜSTRİLEŞEN FUTBOL VE MÜŞTERİ OLARAK TARAFTAR

Endüstriyel futbol olarak adlandırılan aşama, modern futbolun doğuşunu takip eden ve küreselleşme tartışmalarının başlangıcıyla da çakışan bir sürecin günümüze kadar olan uzantısını tanımlar. Geçmişte para almaksızın sadece sağlıklı yaşam ya da eğlence amaçlı olarak futbol oynayan sporcu, yerini yüksek miktarlarda transfer ücreti olarak hayatını yeşil sahalarda kazanan futbolcu figürüne bırakmaktadır. Futbolun endüstriyelleşme sürecinin maçlara girişlerin ücretlendirilmesiyle başladığı söylenebilir. Futbol içerisindeki ekonomik döngü günümüzde kuşkusuz bu bilet ekonomisinin çok ötesine geçmiş, küreselleşme ile paralel ilerleyen pek çok tartışma futbol sektörü içerisinde de kendisini göstermiştir.

Bu aşamayı hazırlayan gelişmeler olarak iki önemli olayın gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Endüstriyel futbolun hem ortaya çıkışını tetikleyen hem de ilk krizi olarak sayılabilecek bir olay olan ‘Hillsborough Felaketi’ bunlardan ilkidir. 1989 yılında İngiltere’nin Hillsborough Hill Stadyumu’nda Liverpool ve Nottingham Forest kulüpleri arasında oynanan karşılaşmada çıkan izdiham sırasında doksanın üzerinde kişi yaşamını yitirmiştir. Basın kuruluşları tarafından taraftarlara yapılan suçlamaların birçoğunun yanlış olduğu zamanla ortaya çıksa da, bu olay “futbol endüstrisinin patronlarının tam istediği gibi, işçi sınıfı kültürüne ve geleneklerine karşı hayatın her alanında kapsamlı bir saldırı yürütmekte olan dönemin muhafazakar partili başbakanı Margareth Thatcher’a, futbolu sermayenin doğrultusunda yeniden düzenlemek için eşsiz bir fırsat sunar” (Aydın ve Hatipoğlu, 2007:115).

Bu faciayı izleyen süreçte hazırlanan “Tylor Raporu” ise futbolun endüstriyel görünümünü ortaya koyan ikinci önemli olaydır. Peter Tylor tarafından hazırlanan bu rapor, özetle stadyum güvenliğinin artırılması ve dolayısıyla futbolu önemli kılan taraftar kitlesine ait olan mekânların yeniden düzenlenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır (King, 1998). Söz konusu rapor, ilk bakışta güvenlik önlemlerinin iyileştirmesini önermesi bakımından yararlı gibi görünse de raporun ardından yaşanan gelişmeler farklı bir sürece işaret etmektedir.

Stadyumun yeniden düzenlenmesi sürecinde başlangıçta öncelikli olan güvenlik unsuru yerini stadyumun gelir elde edilebilecek şekilde düzenlendiği bir sürece bırakmıştır. Daha yüksek ücretle girilebilen VİP tribünler, stadyum içerisinde açılan fast-food ve ürün satış mağazaları, genel bilet fiyatlarına yapılan zamlarla taraftarların üzerine yıkılan güvenlik maliyetleri bu süreci ifade eden uygulamalardan sadece birkaçı olmuştur. Günümüzün modern stadyumlarının birer alışveriş merkezi halinde tasarlanmaya başlanması ve stadyumlara ilişkin bu tip düzenlemeler, aynı zamanda futbolun ‘ekonomik bir gösteri’ ögesi olarak yeniden kurgulanması sürecini de beraberinde getirmiştir. Stadyumlarda gösterinin asıl etkileyici yanı artık futbolun özünde yer alan değerler değil, markaların savaşı, sponsorluklar, reklamlar transfer bedelleri ve gişe gelirleri gibi unsurlar haline gelmiştir.

Stadyumlardaki gözetim olgusu yeni-kapitalizmin biçimlenişiyle örtüşerek, klasik panoptikon olgusunu aşacak şekilde tribünlere yayılmış ve salt yönetenlerin yönetilenleri gözetlemesine dayanan bir iktidar pratiği olmaktan çıkmıştır. *“Gözetimin kapitalist toplumdaki tüketim süreçlerine eklenmesi ve gözetlenenlerin, gözetim sürecine belli bir farkındalıkla ve çoğu zaman kendi arzularıyla katılmaları bu yeni durumun en belirgin göstergeleridir”* (Turan, 2014:2). Bauman ve Lyon’a (2013: 60) göre de, Gözetim sürecinin, iktidar süreçlerindeki alışlageldik ve açık şekilde görünür olan hallerine oranla çok daha muğlak olan “tüketimci gözetim”, veritabanlarına dayalı pazarlamada insanların verilerinin elde edilip daha fazla tüketim için kullanılan metalara dönüştürülmesine dayanır.

Futbolun endüstriyelleşme süreci, herhangi bir sektörün ya da alanın sermaye tarafından işgalinden çok da farklı gerçekleşmemiştir. Küreselleşme bağlamında sıkça atıf yapılan çok uluslu şirketler, futbol konusunda da etkin bir rol üstlenmiş, dünyanın önde gelen kulüplerden bir kısmını satın alarak küresel ekonominin ücra köşelerinde kar maksimizasyon stratejilerini futbol sektöründe de uygulamaya sokmuşlardır. Bu gelişmelerle beraber, günümüzde, ‘gözetleyen yurttaşlardan’ daha fazla gözetleme/denetleme gücüne sahip olmaya devam eden güvenlik güçleri ve kamu kuruluşlarının yanı sıra bir başka güç daha yaygınlaşmaya başlamıştır: Piyasa güçleri. Elektronik eylemlerinin izleri veri şeklinde bu havuzda depolanan kişiler, öncelikle bu verilere erişme meşruiyeti bulunan bahsi geçen güçler tarafından, her an izlenilebilir hale gelir. Böylece, gelinen noktaya bakıldığında, hem devlet ve ticari şirketler tarafından işletilen, hem de bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerde birbirleri üzerine işlettikleri, bir gözetim modeli ile karşılarız.

Nitekim Passolig uygulamasının ekonomik yönüne ilişkin getirilen eleştiriler günümüz Big-Data ve gözetim ilişkisine de yönelmektedir. Passolig kartı edinilmesi için kişisel bilgilerin talep edilmesi (Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlık Numarası, doğum tarihi, doğum yeri vb.) ve kartın aynı zamanda kredi kartı olarak da kullanılabilirliği oluşu, sıradan futbol taraftarının sadece bir müşteri olarak konumlandırılmasının örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan Passolig kartının alınmasının zorunlu olarak bir banka (Aktif Bank) üzerinden gerçekleşiyor olması da kamuoyunda ve taraftarlar nezdinde eleştirilere konu olmaktadır. Bu yolla, taraftarlar ve futbol izleyicilerinin kredi kartı kullanımı ve satın alma eylemleri yolu ile çoğalan verilerinin rekabet kurallarına aykırı bir biçimde tek elde toplanması, gözetim olgusunun yeni teknolojiler ile dolayımlanmış kapitalizmle ilişkisinin örneklerinden biri olmaktadır.

Bilgisayar teknolojilerinin gücünü ve gelişmişliğini kullanan şirketler, tüketimi izlemek ve yönlendirmek gibi faaliyetlere yönelmişlerdir. Bilgisayar teknolojileri, taleplerin yakından izlenmesine ve müşteriye özel ürünler üretilmesine büyük katkı yapmıştır. Böylece, tüketici bilgilerine ulaşmak, şirketlerin büyümesinin ve rakipleri etkisiz hale getirmenin tek şartı haline gelmiştir. Şirketler artık pazar güçlerini, satışını yaptıkları ürünün ya da hizmetin tutarıyla değil, sahip oldukları tüketici bilgilerinin büyüklüğü ile sağlamaktadır (Gücüyener, 2011:77). Futbol gibi artık büyük bir endüstri haline gelen ve her geçen gün önemli bir sektör olarak algılanan bir alanında, söz konusu gelişmelerden etkilenmemesi imkansızdır. Nitekim Passolig e-bilet uygulaması sadece kolaylaştırıcı bir hizmet ya da güvenlik uygulaması olarak değil, “taraf”ın tüketici-müşteriye dönüşmesi şeklinde bir adım olarak da nitelendirilebilir.

Tarafarla gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda, Passolig’in yukarıda işaret ettiğimiz özellikleri de söz konusu edilmiştir. Bilet fiyatlarının yükselmesi, taraftarların neredeyse zorunlu olarak bir bankanın müşterisi olması gibi şüphe ve çekinceler, görüşmelerimiz esnasında da dillendirilmiştir. Örneğin, Mehmet (33) sistemin ekonomik yönüne vurgu yaparak, eleştirilerini; *“İşin bir de banka boyutu var. Aktif Bank sanıyorsam. Her karttan bir ücret alıyorlar ve kartlar kredi kartı işlevi de görebiliyor. Yani bir tahta iki kuş vuruyorlar. Ben Passolig almam. Kimse de almasın”* şeklinde ifade etmiştir. Trabzonspor taraftarı Emrah(29) da, “fişlenme” şeklinde özetlenen gözetim mekanizmalarının yanı sıra aynı ekonomik yöne işaret etmiş ve *“Günde bilmem kaç defa bankalar tarafından aranıp, kredi kartı sahibi olmamız isteniyor. Şimdi de bu var. Ben tribünde oturup maçımı izlemek istiyorum, kazanacaksa kulübüm kazansın istiyorum ama üçüncü kişiler yine bizlerden kar elde etmeyi, çok güzel bir hizmet olarak paketleyip, sunuyorlar”* demiştir.

Futbolun büyük bir endüstriye ve taraftarların ise sıradan bir müşteriye dönüşmesi, futbol kültürü içerisinde yapısal değişimleri tetiklemektedir. Futbol kültürünün en temel özneleri olarak tanımlayabileceğimiz taraftarlar ve taraftar grupları, tarihlerinin getirdiği kimliklerinden azade kılınarak başkalaşmakta, (hem tribündeki hem de futbol kültüründeki) yerlerini kaybetme riski ile karşılaşmaktadırlar. “Taraftar kimliğinde aşınma” şeklinde tarif edebileceğimiz bu duruma yönelik görüşler, gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda ve çeşitli taraftar derneklerinin açıklamalarında da sergilenmektedir.

3. (T)AŞINAN KİMLİKLER: PASSOLİG VE TARAFTAR KİMLİĞİNDE DEĞİŞİM

Futbolun endüstrileşmesi ve taraftar kültürünün değişimini incelemeden önce, ‘taraf’ tanımının sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Bunun başlıca sebebi, mekansal sınırların taraftar kavramı içerisinde bir takım ayrımlara sebep oluşudur. Futbolsever kitleyi çok genel bir çizgiyle taraftar ve seyirci olarak ikiye ayırmak mümkündür. Aydın ve Hatipoğlu’nun (2007:150) seyirci ve taraftar ayrımına ilişkin saptamaları bu noktada oldukça açıklayıcıdır. Yazarlar, seyircinin *“yalnızca sunulan gösteriyi takip eden”* futbol izleyicisi, taraftarın ise *“taraf olan ve onun ötesinde kendi kolektif kimliğini oluşturan”* özneler olduğunu belirtirler.

Söz konusu ayrımı biraz daha derinleştirmek adına seyirci ile taraftarın farklılıklarını ortaya koymak yararlı olacaktır. Seyirci, daha çok, futbol müsabakasını bir gösteri olarak algılayan, bu süreçte kendi konumunu da gösterinin izleyicisi olarak kurgulayan, haz alma ve estetik doygunluğa ulaşma gibi kaygıları belirgin olarak görülebilen futbol takipçisini ifade etmektedir. Buna karşın taraftar; desteklediği takımın renkleri, amblemi, oyuncuları, tarihi, barındırdığı kültürel dokuları ve mekan gibi unsurlarla sıkı bir bağ içerisinde konumlanır. Taraftar, aynı zamanda, bir mekan olarak stadyum ve tribünün de ayrılmaz bir parçasıdır. Her ne kadar seyircilerin de stadyumda maç izlemeleri söz konusu olsa da, taraftar için kendi kutsal mabedi olarak da nitelediği stadyum çok daha özgün bir mekandır. Televizyon aracılığıyla desteklediği takımın maçlarını takip etmek ve kulüp ürünlerini satın almak gibi etkinlikleriyle ön plana çıkan seyirciye karşın, taraftarın ilgi alanları maç öncesi belirli mekanlarda toplanmak, tribün kültürünün norm ve kurallarını ya da tribün tabiriyle “raconunu” benimsemek, deplasmana gitmek, tezahürat ve pankartlar hazırlamak, rakip takım taraftarlarına karşı üstünlük kurmak gibi çok çeşitli etkinlikleri kapsar. Taraftar gruplarının ve tribün liderlerinin de bu noktada belirleyici bir rolü söz konusudur.

Futbol/takım taraftarlarının ön plana çıkan özelliklerinden biri de tarihsel belleğin taşıyıcısı olmalarıdır. Bu bağlamda taraftarlar, aidiyet kurdukları kulüplerin tarihsel geleneklerini yaşatarak, sonraki kuşaklara da aktarabilmektedir. Taraftarların “gelenekle” kurdukları söz konusu ilişki, genelde kültür, özelde ise futbol kültürü içerisinde muhalif altkültürler inşa etmelerinin önünde bir engel olmamaktadır. Nitekim fFutbol fan gruplarının “*ayırt edici altkültürler*” (Schwier, 2006:169) biçiminde tanımlanabileceği söylenebilir. Girtler (2006:87) ise, özellikle genç futbol taraftarlarını tarif ederken “*isyana dayalı kenar kültür*” kategorisini kullanır. İsyana dayalı kenar kültürler “*ya birer devrimci olarak kurulu düzeni değiştirmeye çalışmakta ya da asiler olarak eski hukukun kendilerine tanımış olduğu haklara dayanmaktadırlar.*” Özetle, seyircinin değil ama taraftarların bir yaşam biçimini inşa eden ve takımlarına kendine has karakter aşıl原因 olarak tanımlanabileceği görülmektedir.

Yaşam biçimlerini tüketimle sıkı bir bağ içerisinde ama mutlak ve zorunlu bir karşılıklılığa dayanmaksızın açıklayan Chaney, “yaşam biçimi içerisinde ürünlerin simgesel anlamlarının, yani gözle görülebilen kimliklerinin üstünde ve ötesinde temsil eder göründükleri anlamların önemli olduğunu vurgular” (Chaney, 1996). Kimliği kuran şey bir bakıma yaşam biçimidir. Yaşam biçiminin değiştirilmesi aynı zamanda kimliğin değiştirilmesi anlamına da gelebilir. Tribün kültürü de günlük yaşam içerisinde bir takım simgesel değerlerin dolaşıma sokulmasına kaynaklık eden bir yaşam biçimi olarak görülebilir. Aynı zamanda gündelik hayatın başka kategorilerinin özgün yorumları da tribün kültürü içerisine nüfuz eder. Örneğin, bir yaşam biçimine gönderme yapan popüler bir şarkı sözü ya da nakaratı, tribün tezahüratına dönüşürken, bir yandan günlük yaşantı içerisinde bünyesinde barındırdığı simgesel anlatımları tribüne taşımakta, bir diğer yandan tribün kültürü içerisinde yeniden üretilerek ve bu yeniden üretim süreci içerisinde taraftarlık kültürünün imzasını taşıyarak gündelik yaşama tekrar dahil olmaktadır.

Karakter olgusunu, asıl olarak duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanmak şeklinde açıklayan Sennett'e (2008:10) göre karakter; "kendini, sadakat ve karşılıklı bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme ya da gelecekteki bir amaç uğruna bugünkü kimi mükâfatları erteleme şeklinde gösterir." Ancak yaşam biçimleri ve altkültürler içerisinde mekan tutan karakterleri değişmez, aşınmaz unsurlar olarak gören/gösteren özcü yaklaşımların yanlış ya da en azından eksik olduğunu söylemek gerekecektir. Genel toplumsal yapı ve kültürdeki değişimler, birer özne olarak taraftarları da yeniden tanımlamakta ve kültürel birikimleri aşındırabilmektedir. Dolayısıyla karakterin aşınması belki de kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Sennett, 2008:30).

Derinlemesine mülakat gerçekleştirilen taraftarlarından ve genel olarak spor kamuoyundan Passolig uygulamasına yönelik getirilen eleştirilerin biri de, geleneksel tribün ve taraftar kültüründeki değişim ve aşınmadır. Gelişen futbol endüstrisi dahilinde artan bilet fiyatları, e-bilet ile kimi deplasmanlara gitmekte yaşanan çekinceler, tüketim kültürüne odaklı yeni-stadyum ve tribünlerin inşası ile mekanda yaşanan değişimler ve nihayet gözetim unsurunun tektipleştirici baskıları, yeni bir 'taraftar' kültürünün doğuşuna sebep olmaktadır. Zira gözetimin yarattığı görev, taraftar davranışlarını da baştan aşağıya değiştirmekte ve geleneksel örüntüleri aşındırmakta, "çok sayıdaki bireyin çeşitlilik gösteren eğilimlerine tek biçimli bir bedensel ritmin dayatılması, bir dizi amaçla hareket eden bir özneler topluluğunu tek biçimli bir nesnelere kategorisine dönüştürmektedir" (Bauman, 2003: 62).

10 Nisan 2014 tarihinde, Taraftar Hakları Derneği ile toplamda 43 taraftar grubu ve derneğin de imzaladığı "14 Nisan E-Bilet Taraftar Bildirisi" başlıklı metin, yukarıda işaret edilen sorunları ele almıştır. "Bu uygulama aslında ilk bakışta 'teknolojinin nimetlerinden faydalanma' ve 'karaborsayı önleme' olarak görülse de, taraftar gözüyle bakıldığında önümüze bambaşka bir tablo çıkıyor. Futbolun piyasanın bir nesnesi olmaya, yani bir metaya dönüşmesiyle başlayan taraftarı 'seyircileştirme' ya da 'müşterileştirme' düşüncesi, e-bilet ile bir kez daha dayatılmak isteniyor" (<http://www.taraftarhaklari.org>) ibaresinin yer aldığı bildiri, çalışmamız kapsamında görüştüğümüz taraftarların da genel görüşlerine paralellik arz ederken, aradan geçen zamana rağmen, sorun ve endişelerin giderilmediğini de ortaya çıkarmaktadır.

Galatasaray taraftarı Akın (27), "karaborsayı ortadan kaldıracamız denildi, oysa sınırlı da olsa karaborsa satışı devam ediyor, bilet devri, değiş-tokuşu için eskiden girdiğimiz zahmetlerden çok daha fazlasını veriyoruz. Deplasman deplasman gezen taraftarın yerini, stadyumda çekirdeğini çitleyen, localarında oturan, ruhsuz bir seyirci tipi alıyor" diyerek tribün kültüründeki değişime dikkat çekmiştir. Benzer bir biçimde Sencer (45) de aşınan taraftar kimliğini şu cümlelerle özetlemektedir: "Sadece karaborsa değil, forma sevdası da online oldu, ayağa düştü. Yapılan yeni stadyumlar, iyi hoş, temiz, güvenli... Buna denilebilecek çok şey, yapılacak çok fazla eleştiri yok. Ancak stadyumlarla beraber, tribünlerde yeniden yapılandı ve burada belirleyici olan da para oldu. Taraftar sadece müşteri oldu." Görüldüğü üzere söz konusu açıklama ve itirazlar, Passolig uygulamasının eksikliklerinin henüz giderilemediğini göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de 2014 yılında hayata geçirilen Passolig uygulaması, gerek spor kamuoyunda gerekse de akademik literatür içerisinde tartışılmaya devam etmektedir. Özellikle uygulamanın başladığı ilk dönemlerde teknolojik altyapı eksiklikleri ile (Kartların satın alınması sürecinde yavaş işleyen bürokratik süreç, stat girişlerinde kimlik tanıma sistemlerindeki arızalar ve girişlerinin çok uzun sürmesi vb.) gündeme gelmiş, ancak sürecin ilerlemesi ile söz konusu eleştirilere yenileri katılmıştır. Çalışmamız, taraftarlar ve tribün liderleriyle yapılan görüşmelerle, dile getirilen eleştirilerin saptanması ve analiz edilmesini amaçlamıştır.

Passolig uygulamasının olumlu özelliklerinin de sorulduğu görüşmelerde, taraftarların kulüplerin e-bilet uygulamasından elde ettikleri ek gelirden memnun olduklarını, ancak taraftar olarak yaşadıkları sıkıntıların altını özellikle çizdikleri gözlemlenmektedir. Kimi kamu kurum ve kuruluşlarının da hazırlamış oldukları raporlardaki sonuçlara benzer olarak, görüşme yapılan taraftarlar, stad-ıçi şiddet ve kötü tezahürat olaylarında kısmi bir düzelme olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak hem söz konusu iyiye gidişin beklenenin çok altında kaldığı, hem de stad-dışında yaşanan şiddet olaylarında herhangi bir azalma olmaması Passolig’in şiddetin önlenmesine ilişkin temel amacının halen yeterince başarıya ulaşmadığını gösterir niteliktedir. Taraftarların ifadeleri ile “şiddetin sadece teknolojik ya da asayiş yöntemleri ile çözülemeyecek”, çok boyutlu bir sorun olarak ele alınması gerekmektedir.

Şiddetin önlenmesi amacına benzer bir biçimde, bilet satışlarında karaborsa faaliyetlerinin ortadan kaldırılması amacı da hedefine tam anlamıyla ulaşamamış gözükmektedir. Yapmış olduğumuz görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, sınırlanmış olmasına rağmen bilet değişiminin imkanı, karaborsayı özellikle internet mecralarına yönlendirmiş görünmektedir. Bilet fiyatlarında son yıllarda yaşanan artışın ise, kimi taraftarlar açısından Passolig uygulamasıyla doğrudan bir ilgisi yokken, kimi taraftarlar bu noktada yeni uygulamanın etkilerinden şikayet etmişlerdir. Bilet fiyatlarında yaşanan artışlar ve yapılan yeni-stadyumların tribün düzenlemeleri, gelenekselleşmiş kimi taraftar gruplarının ve dolayısıyla kimliklerin aşınmasını da beraberinde getirmiştir.

Bir diğer taraftan Passolig uygulamasına ilişkin düşünce ve eleştirilerin en yoğun olduğu alan gözetim, taraftarların tabiri ile ‘fişlenme’ unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1990’larda başlayan yeni iletişim ve teknoloji tartışmaları içerisinde yeni işlev ve elektronik özellikler barındıran bir gözetim kavramsallaştırması gündeme gelmiştir. Söz konusu konu ve ilişkiler, aynı zamanda akademik çalışmalarda da yoğunlukla ele alınmıştır. Gözetim toplumuna ilişkin çalışmalarda öne çıkan unsurlar ise, siyasal gözetim ve ekonomik gözetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal gözetime ilişkin kaygılarla beraber, futbol taraftarlarının kimlikleri aşınmakta yerini passolig taraftarı/seyircisi almaktadır. Futbol izleyicisi salt gösteri sektörünün tüketicisi, bankaların müşterisi haline gelmekte, stadyum ve dışında tüketimin nasıl yapılacağına ilişkin big data ev ekonomik gözetim uygulamalarının bir parçası haline gelebilmektedir. Görüşmelerimiz sonucunda ortaya çıkan bu eleştirilerle beraber, aradan geçen yıllara rağmen Passolig uygulamasının yeniden ele alınması, en azından yeniden yapılandırılması elzem gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Akşar, T. (2005), *Endüstriyel Futbol*. İstanbul: Literatür Yayınevi.
- Ali Ergur, (2016), “Finans Kapitalizminin İçselleştirilmiş Mantiğı Olarak Gözetim”, der: Barış Çoban - Bora Ataman, *Gözetim Toplumu (Panoptikon)* içinde, EMO Yayınları, İstanbul, ss.5-14.
- Aydın, B. ve Hatipoğlu, D. (2007), *Bastır Ankaragücü: Kent, Kimlik, Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık*. Ankara: Epos Yayınevi.
- Bain, P. ve Taylor, P. (2000), “Entrapped by the ‘Electronic Panopticon’? Worker Resistance in the Call Centre”. *New Technology, Work and Employment*, 15:1, s.1-18.
- Bauman, Z. (2003), *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, D., (2013), *Akışkan Gözetim*, çev: Elçin Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin M. (2014), ‘Biri Bizi Gözetliyor’: Gözetim Toplumu Dünyanın Yeni Düzeni mi Yoksa Eskinin Güncel Bir Yorumu Mu Sorunsalı Üzerinden Türkiye’nin Durumu. <http://merbicreativewriting.blogspot.com>
- Boniface, P. (2007), *Futbol ve Küreselleşme*. Çev: İ. Yerguz, İstanbul: NTV Yayınları.
- Çakmak, M. N, (2018), “Modern Toplumun Ontolojik Çıktısı: Passolig Uygulaması” *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives* 6 (1) (2018) 29-41
- Çamuroğlu Çığ, E., 2016, “Dijital Çağda Bakışın Politikası: Panoptikon ve Aleniyet İlkesi”, *Toplum ve Demokrasi*, 10(21), Ocak-Haziran, s. 91-113.
- Chaney, D. (1999), *Yaşam Tarzları*. Çev: İ. Kutluk, Ankara: Dost Yayınevi.
- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. Çev: A. Ekmekçi ve O. Taşkent İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1979). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev: M.A Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınevi.
- Foucault, M. (2012), *İktidarın Gözü*, Çev: I. Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Girtler, R. (2006), *Terbiyesizliğin Teorisi*, Çev: M. Beyaztaş İstanbul: Kale Yayınevi.
- Güçüyener, M. (2011), “Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu”, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Johanna, O. (2012), “Devlet Şiddetinin Yönetimi: Foucault’da Siyasi İktidarın Yönetimsellik Olarak Yeniden Ele Alınması”, *Cogito*, sayı: 70-71, Yapı Kredi Yayınları, ss.163-178
- King, Anthony, (1998), *The End of the Terraces: The Transformation of English Football in the 1990s*. Leicester University Press.

Mizrahi, H. (2016). Passolig: Türk futbolunda bir devrim mi yoksa bir fişleme sistemi mi?. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. 3.Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat.

Özkan, A. (2005). “Küresel Futbol Sirki” başlıklı haber metni. Radikal: 18/02/2005. (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=143952> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 05 Haziran 2015).

Schwier, J. (2007). Soccer Fans and Subcultural Media. *Esporte e Sociedade* ano 2, n.5.

Sennett, R. (2008), Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, çeviren: Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Turan, M. O. (2014), “Gözetim Çalışmalarında Yaşanan Değişim Bağlamında ‘Akışkan Gözetim’ Kitabının Eleştirel Bir Okuması”, *UHİVE*, Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2., ss.1-15

Tümurtürkan, M. (2010), “Gündelik Hayatın Gözetimi: “Panoptikon Toplumu”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Sayı: 3 (2), ss.1-19.